

- materialy : v 5 t. – M., 2004. – T. 5. 1937–1939. – Kn. 1. 1937. – 648 s.
5. Danilov V. P. *Krestyanskaya revolyutsiya v Rossii, 1902–1922 gg.* // *Krestyane i vlast.* – Moskva-Tambov, 1996. – S. 4–23. [Elektronnyy resurs] *Rezhim dostupa* http://www.patriotica.ru/history/danilov_rev.html
6. Danilov V. P. *Krestyanskaya revolyutsiya v Rossii, 1902–1922 gg.* [Elektronnyy resurs]. – *Kod dostupu:* <http://ladim.org/st007.php>;
7. Danilov V. P. *Krestyanskaya revolyutsiya v Rossii: 1902–1922 gg.* // *Krestyane i vlast: materialy konf. / Tamb. gos. tehn. un-t; Mosk. vyssh. shk. sots. i ekon. nauk. M. – Tambov, 1996.* – S. 4–23.
8. Kondrashin V. V. *Nauchno-issledovatel'skiy projekt «Krestyanskaya revolyutsiya v Rossii. 1902–1922 gg.» / V. V. Kondrashin // Materialy mezhdvuzovskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, posvyaschennoy 60-letiyu Penzenskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta imeni V.G. Belinskogo (gumanitarnye nauki).* – Penza, 1999 – S. 30–37.

V. Kalytyvianska

V. DANILOV'S CONCEPT PEASANT REVOLUTION IN THE REVOLUTIONARY UPHEAVALS 1917–1921

On the basis of analysis of scientific literature highlights the contributions outstanding historian in the discussion of peasant revolution and work on international projects. Historian reveals the understanding of the revolutionary events of 1917–1921. The attempt to analyze some aspects of the concept of peasant revolution V. Danilov. Reveals the importance of understanding the historian driving the vast array of sources on the history of the peasantry first half of XX century. in the scientific revolution. It was found that the science community and the world have access to most of them thanks to the efforts of scientists, united around a prominent historian and agrarian.

Purpose this study is that based on available counted and unpublished materials and archives to explore the features of scientific, historical and social activities V. Danilov.

Is the possibility of using its material in monographs generalizing works on contemporary history. Material conclusions and generalizations contained in the work, expand knowledge about the problems of the peasants of the twentieth century. Results of the study can be used in the classroom institutions of higher education, in particular to prepare lectures modern history of Ukraine, the Ukrainian village life.

The scientific novelty of the proposed research is to develop a problem statement and a comprehensive study and analysis of scientific and historical heritage of the scientist. It is assumed that new aspects will be studied in addressing the most pressing issues and locus of Soviet agriculture.

An analysis of the concept of V. Danilov – a matter of several generations of researchers. But now we can note a number of important provisions of the concept. Mr. Danilov was the only researcher who studied the history of the state through the prism of agrarian and peasant question. Unlike his colleagues, he considered the process of agricultural development of the last half century as a whole, as a single process. According to him, agricultural transformation, which looked like either

reforms or revolutions that are repeated again and again an average of 20 years showed a deep throw agrarian question. As a result, the agrarian issue is not resolved to this day. Therefore, the further study of agricultural history is extremely important and is one of the priority directions of scientific historical research.

УДК 94:63(477)«1914/1917»

Н. А. Ковальова

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет» (м. Дніпро)

ВПЛИВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ФОРМУВАННЯ ПРИЧИН ДРУГОГО ЕТАПУ «АГРАРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ» У НАДДНІПРЯНСЬ- КІЙ УКРАЇНІ (1914 – 1917 РР.)

Статтю присвячено проблемі формування передумов «аграрної революції» в українських губерніях в умовах Першої світової війни. Метою дослідження є з'ясування впливу війни на відносини між селянами й поміщиками в 1914 – восени 1917 рр. З'ясовано, що до традиційних суперечностей між цими соціальними групами додалися нові: невдоволення мобілізацією до війська, виснажлива жіноча праця, зубожіння та «солдатський» чинник. Питання найму робочої сили й оренди землі були головними у відносинах між селянами та поміщиками влітку – восени 1917 р. Відкриту соціальну боротьбу між ними спричинила погромницька діяльність фронтовиків восени 1917 р.

Ключові слова: Перша світова війна, «аграрна революція», поміщики, селяни, оренда, мобілізація, солдати-фронтовики, погроми.

Постановка проблеми. На тлі загального економічного піднесення 1910 – 1914 рр. поміщицькі й селянські господарства, які до революції 1905 – 1907 рр. страждали від «зубожіння», адаптувалися до умов ринково-капіталістичного розвитку, їхні економічні проблеми втрачали свою актуальність. Однак Перша світова війна відновила кризові тенденції в розвитку сільськогосподарської галузі, спричинила глибокі соціальні погрязіння для всіх верств суспільства і сформувала нові джерела конфліктів на селі. Війна, зокрема, загострила суперечності між поміщиками й селянством і сформувала передумови для другого етапу «аграрної революції», який розпочався 1917 р. Як відомо, змістом «аграрної революції» 1902 – 1922 рр. був соціальний конфлікт між селянством та поміщицтвом (тривав із 1902 до 1919 – 1920 рр.), який пізніше (1919 – 1922 рр.) переріс у політичну (і воєнну) конфронтацію селянства з державою. Після відкритого періоду соціальної конфронтації в 1902 – 1907 рр. наступне десятиріччя (1907 – 1917 рр.) уважалося новим латентним періодом визрівання передумов для другого відкритого періоду «революції» 1917 – 1922 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив Першої світової війни на стан сільського господарства (переважно в загальноросійському контексті) дослідники стали вивчати ще в 1920 рр. [1; 2]. У 1950 рр. науковці звернули увагу на розвиток поміщицького господарства та продовольче становище Росії під час

війни [3; 4]. Сучасними українськими дослідниками О. П. Реєнтом та О. В. Сердюком ґрунтовно проаналізований вплив Першої світової війни на становище сільського господарства Наддніпрянської України в економічному контексті [5 7]. Продовольче становище України під час війни описане Н. О. Шапошніковою [8]. Вияви селянського руху в роки війни (форми соціального протесту, кількісні показники) досліджували О. В. Герасименко [9], Б. Й. Заброварний [10]. «Солдатський» чинник у розгортанні другого етапу «аграрної революції» предметно простежив В. С. Лозовий, який з'ясував мотивацію участі фронтовиків у погромницькому русі восени 1917 р. [11]. Отже, в історіографії два складники проблеми досліджені відокремлено один від одного: перший – становище сільського господарства Наддніпрянської України й розвиток селянського руху під час Першої світової війни обмежується початком 1917 р., окремим періодом називають революційні події 1917 р.

Мета. Під кутом зору конфліктологічного аналізу (конфліктологія – галузь науки, призначенням якої є розуміння закономірностей виникнення, розвитку та врегулювання конфліктів) можливо в новому контексті розглянути передумови визрівання другого етапу «аграрної революції» в умовах Першої світової війни. Мета дослідження з'ясування впливу війни на відносини між селянами й поміщиками в 1914 – восени 1917 рр.

Виклад основного матеріалу. Сільське населення українських губерній станом на 1913 р. сягало 27,682 млн осіб, із них землеробством були охоплені близько 25 млн осіб [5, 10]. Площа поміщицького землеволодіння в 1917 р. дорівнювала 12 239 тис. дес. [12, 11], а власне дворянське, згідно з даними М. А. Рубача, у 1917 р. оцінювали у 8,9 млн дес. [13, 321]. Чисельність поміщиків (відповідно до матеріалів про їхні господарства) в Україні в 1917 р. становила 33,6 тис. осіб, що становило 0,8 % господарств [12, 11]. За даними В. Качинського, поміщицькі господарства сягали близько 20 % від усієї посівної площі України [14, 15].

Поміщики в роки Першої світової війни здобули нові джерела прибутків, пов'язані з воєнними поставками [3, 166], однак війна зумовила й нові проблеми: брак робочих рук і розрив зв'язку сільського господарства з ринком (внутрішнім та зовнішнім) [1, 171–172; 2, 37; 4, 41]. Землевласник і громадський діяч Є. Чикаленко, який власноручно господарював у с. Перешори на Херсонщині, зазначав: «Хазяйнувати цього літа, 1915 року, було ще тяжче, як минулого, бо людей ставало на селі все менше та менше; крім того, раз у раз реквізували коні та повозки, або вигонили селян возити всякі військові речі. Землі зоставалося все більше необробленої, доводилося її покидати на сінокоси, а невідомо чим їх косити, коли й людей поменшало, і сіножаток ніде не можна було придбати» [15, 342]. Загалом за перші три роки війни посівна площа приватновласницьких земель скоротилася майже удвічі. Частка поміщицьких посівів у 1916 р. в Україні становила 18,6 % від усієї посівної площі, однак їхня врожайність була вищою на 25–30 %, ніж селянських. У поміщицьких господарствах, на думку П. Теличука, вироблено не менше ніж половина всього хліба, який надходив в Україні на ринок [16, 85–87].

Унаслідок мобілізації чоловіків до війська в поміщицьких маєтках стали працювати військовополонені, біженці, солдатські команди, продуктивність роботи яких була низькою й малоефективною. Станом на 1916 р. у сільському господарстві України, зважаючи на бурякові плантації, згідно з даними Н. Шапошнікової, працювало не менше ніж 200 тис. військовополонених [8, 32]. На думку міністра землеробства Тимчасового уряду В. Чернова, землевласники завдяки роботі військовополонених стали практично незалежними від селянства околицьних сіл і менше враховували його інтереси [17, 145]. Через таке ставлення масового характеру влітку 1917 р. набуло зняття земельними комітетами військовополонених із робіт у поміщицьких маєтках, що мало своїм наслідком дезорганізацію їхньої виробничої діяльності.

У володінні селян Наддніпрянської України напередодні 1917 р. перебувало понад 28 млн дес., або 64 % від усієї земельної площі, а селянське землекористування, згідно з підрахунками В. Шевченка, у 1917 р. налічувало понад 30,6 млн дес., або 74,3 % від усього земельного фонду в Україні [див.: 16, 54; 18, 27]. Загалом у 1916 р. в Україні налічували близько 4 млн селянських господарств [13, с. 8]. Розмір посівної площі одного селянського господарства, відповідно до сільськогосподарського перепису 1916 р., становив у середньому на Лівобережжі 3,9 дес., Правобережжі – 2,3 дес., а в губерніях Південної України – 6,9 дес. [6, 195]. Основною прикметою селянського життя, особливо в губерніях Право- і Лівобережної України, як і до революції 1905 – 1907 рр., залишалася малоземелля.

Згідно з ухваленою радянською історичною наукою стратифікацією селянства, що базована на величині посіву або кількості коней (її автором є М. Рубач), у 1917 р. в Україні налічували 57,1 % селянських господарств, які вважали бідняцькими, 29,9 % – середняцькими, 12,2 % – заможними («куркульськими») [12, 11; 13, 20]. За даними сучасного запорізького дослідника О. М. Приймака (він виокремлює шість соціальних страт у селянському середовищі, зважаючи на форму господарювання, зайняття сільськогосподарськими промислами, кількість членів сім'ї, використання найманої праці тощо) [19, 173], у 1917 р. нараховували 7 % «куркулів», 25 % заможних селян, 29 % сільської бідноти, 19 % сільського пролетаріату, 14 % «стійких середняків» та 6 % «потенційних середняків» [19, 185, 443].

Важливим складником господарського життя селянства та чинником, який спричиняв конфліктні відносини його з поміщицтвом, було питання оренди землі. В Україні орендні відносини напередодні 1917 р. охоплювали 43,2 % селянських господарств [20, 195]. 1247,7 тис. селянських господарств орендували землю, 467,4 тис. дворів її здавали [20, 196]. Слаборозвиненими орендні відносини були на Правобережній Україні: у Київській губернії орендувало землю 14,9 % селянських господарств (поміщики здавали в оренду цукровим заводам 250 тис. дес.), у Подільській – 9 %. На Лівобережжі, зокрема в Полтавській губернії, була поширена продовольча оренда. Орендні ціни тут становили від 25 до 40 крб за десятину, які виправдовували себе лише в разі гарного врожаю. Через це заможним селянам було вигідніше землю здавати в оренду, ніж обробляти самим. У степових

губерніях, де переважала підприємницька оренда, орендні відносини охоплювали 62,6 % дворів: 570 тис. дворів орендували землю, 215 тис. її здавали. Заможні селяни виступали основним орендарем, а бідні селяни здавали 69,6 % від усього орендного фонду [20, 198–200].

Із початком Першої світової війни дещо зменшилася орендна плата, зокрема поширилася оренда з половини. При цьому відбулося суттєве скорочення селянської оренди, навіть на Полтавщині площа орендної землі зменшилася на 20–47 % [21, 494]. На Харківщині гостроту орендного питання помінячила мобілізація до війська: зменшився попит на землю, але це не призвело до зменшення орендної плати [22, 184–185, 188]. Отже, як і в дореволюційний період (до 1905 р.), упитанні оренди практично нічого не змінилося, через що орендна проблема посіла головне місце в діяльності органів земельної адміністрації влітку – восени 1917 р.

Відчутним для селян в умовах війни стало зростання податкового тягара: удвічі підвищилися державні податки, земські та мирські збори. Це призвело до селянських виступів 1915–1916 рр. проти дорожнечі [23, 45]. Водночас в урядових документах, заявах хліботорговців, повідомленнях преси того часу набула поширення теза про збагачення сільського населення, яку аргументовано спростували сучасні дослідники О. Ресет та О. Сердюк: на горілчані напої українські селяни до введення «сухого закону» могли витратити близько 100 млн крб на рік, а допомога сім'ям мобілізованих до війська становила кілька десятків мільйонів карбованців [5, 10]. Збільшення внесків селян до кредитних товариств у перший рік війни було наслідком ліквідації мобілізованими до війська своїх господарств і мало тимчасовий характер [див.: 5, 15]. Переповнення села грошовими коштами зумовлене відкладеним попитом, відмовою від витрат на розвиток господарства й нівелювалося великими масштабами інфляції.

На відміну від поміщицьких, селянським господарствам складніше було долати труднощі із забезпечення робочою силою: вони розпродували господарство, здавали землю в оренду тощо. Третина селянських господарств у 1917 р. унаслідок мобілізації до війська не мала працівників-чоловіків [24, с. 130]. Замість них тяжкою фізичною працею змушені були працювати жінки й люди похилого віку. Щоправда, уперше за десятиліття наймана праця здобула свою «цінність»: зникло безробіття серед сільськогосподарських робітників, а їхня заробітна плата зросла удвічі [22, 188]. Однак для населення прифронтових губерній вводили додаткові повинності: підводна повинність, оборонні роботи, реквізиції.

Війна посилювала зубожіння селянства: кількість безпосівних і з посівом до 3 дес. господарств становила 61,5 %. Не мали реманенту в Степовій Україні 35,6 % господарств, на Лівобережжі – 45,4 %, на Правобережжі – 54,4 %, у Поліссі – 36,6 % [24, 131]. Із початку війни й до березня 1917 р. до армії реквізовано 2,6 млн коней [8, 36]. Протягом року (із 1916 до 1917) кількість коней зменшилася трохи більше ніж на 1,2 млн [24, 131].

Отже, спільною тенденцією в розвитку поміщицького й селянського господарства був загальний економічний занепад. Особливо відчутним він став у 1916 р.: практично припинився експорт хліба

й продовольчих продуктів (найбільше постраждали південні губернії), загострилося продовольче становище, розпочалися збої в роботі залізничного транспорту [4, 45, 47–49]. Хлібний надлишок в українських губерніях у 1916 р. перевищував 300 млн пудів. Однак потреба забезпечення продовольством армії, що постійно збільшувалася, зумовила в другій половині 1916 р. продовольчу кризу [8, 45]. У 1917 р. загальна посівна площа зменшилася на 21,3 % порівняно з 1914 р. і становила 19 млн га. Скорочували переважно посівні площі й валові збори основних продовольчих культур – пшениці, жита, цукрового буряка, льону [24, 131].

Село реагувало на товарний голод та інфляцію приховуванням продовольства (поміщики, заможні селяни, хлібні торговці). На третьому році війни майже повністю зникли тканини, вироби із заліза, цукор, чай, тютюн, горілчані напої. Кількість грошових знаків в обігу з початку війни до 1917 р. збільшилася на 414 % [8, 52, 55]. Головним підсумком цього періоду стала натуралізація господарства, згортання ринкових відносин держави із сільським населенням.

Через своє зубожіння в умовах війни та непосильну жіночу працю селяни ставали більш ворожими як до поміщиків [17, 145], так і до держави. У роки війни з'явилися нові форми соціальної боротьби, не відомі в минулому: заворушення новобранців і мобілізованих, виступи на ґрунті дорожнечі, проти реквізицій та воєнно-окопних робіт тощо [25, 122; 26, 139]. У Київській губернії під час загальної мобілізації влітку 1914 р. розгромлено й спалено 20 маєтків, завдяки чому губернія посіла перше місце не лише в Україні, а й в імперії [27, 32]. Усього на Правобережній Україні в цей період розгромлено 32 економії, 18 винних крамниць, 32 приватні крамниці, 15 будинків заможних осіб [10, 87, 91]. Жінки-солдатки стали відігравати домінуючу роль в аграрному русі: нарівні з чоловіками брали участь у захопленні землі, потравах луків і сінокосів [9, 254, 257]. Найбільше селянських виступів зафіксовано на Правобережній Україні: сервітутне право, черезсмузжя зумовлювали гострі соціальні конфлікти між поміщиками й селянами [25, 122–123]. На Півдні України в роки Першої світової війни селянські рухи не набули значного поширення через перевагу селян заможних і середнього достатку, а також досить високий рівень розвитку господарства завдяки гарним врожаюм 1916–1917 рр. [23, 45–46]. Через ці чинники селянські виступи 1917 р. у цьому регіоні розпочалися пізніше й були менш інтенсивними.

Під впливом війни в українському селі в 1914–1917 рр. тривали процеси трансформації системи цінностей. До традиційних селянських уявлень про мудрість та авторитет долучився новий образ військового – «людини з рушницею», яка ставала для громади джерелом нової важливої інформації про події в навколишньому світі та ініціатором селянських рухів.

Солдати-фронтовики, які побували в армії, сприяли формуванню нового світогляду селянських мас після Лютневої революції 1917 р. Під впливом солдат «замітингували» селяни Острівської волості на Київщині [28, 344, 347]. Нові революційні порядки та органи влади встановили солдати у с. Юрово Плюсковської волості Мглинського повіту

Чернігівської губернії. Згідно зі спогадами селянина А. Н. Казакова, «до Спасу» (серпень 1917 р.) був усунутий волосний старшина, зняв форму урядник, у селі «завели» республіку. На волосному сході селянам сказали, що «можна землю відбирати в поміщиків» [29, 131]. Нерідко солдати, повертаючись із фронту, пропагували у своєму селі більшовицькі ідеї [29, 210]. Інструктор Центральної Ради В. Андрієвський, який за радянської влади переховувався в одному з сіл Полтавської губернії, згадував, що вже через місяць багато фронтовиків відмовилися від більшовицьких поглядів [30, 161]. Солдати, які очолювали селянські виступи восени 1917 р., нерідко дезертирували з району бойових дій і поширювали анархію на місцях: вони не бажали працювати, жили з того, що продавали селянам військове вбрання й продукти, привезені з фронту, а потім – за рахунок пограбувань поміщиків та селян [15, 372–373; 29, 213].

Земельні органи й держава загалом виявилися не готовими до солдатського чинника. Одним із небагатьох діячів місцевої адміністрації, який озвучив цю проблему, був голова Радомисльського повітового земельного комітету на Київщині М. Мандрика. На засіданні Київського губернського земельного комітету 14–15 вересня 1917 р. він заявив, що перед земельними органами постало гостре питання: «Що комітети повинні зробити на випадок заколоту під час розподілу землі?». Свої претензії на отримання землі могли висловити багато фронтовиків, через що земельні комітети повинні контролювати всі маєтки, частково відібрати землю в землевласників і передати її безземельним і малоземельним селянам [31, 25 зв.].

Фронтовики у вересні 1917 р. на Правобережній Україні, зокрема в Подільській губернії, стали ініціаторами погромів винокурних заводів і поміщицьких маєтків. Розгроми почалися стихійно з приходом військових частин, до яких потім приєднувалися й селяни: «Солдати були своєрідним вірусом анархії, який поширював епідемію погромництва» [11, 218–219]. У погромницьких діях адміністрація Поділля звинувачувала розташовані тут російські війська [32, 59, 61, 69, 80]. Як зауважував чернігівський губернський комісар Центральної Ради Д. Дорошенко, винокурні та горілчані склади стали «спокусою» після трьох років заборони продажу горілки. Сценарій розпочинався з масового пияцтва, опісля вчиняли пожежу, а далі – громили маєток або економію [33, 173–174]. Мотивація солдатського погромницького руху, проаналізована В. Лозовим, зумовлена такими чинниками: першочерговою метою був суто кримінальний грабунок хліба, худоби та іншого майна поміщика, яке за несуттєву плату продавали селянам, а другою – утвердження акту соціальної справедливості, тобто забезпечення селянської нужди в землі [11, 220]. Це повсюдне захоплення поміщицької власності, на думку Подільського губернського комісара, проходило без суттучного опору [32, 53]. Фронтовики реалізували «общинну революцію» і зробили неможливим мирний шлях розв'язання земельного питання, який земельна адміністрація намагалася реалізувати з весни до осені 1917 р.

Висновки. Перша світова війна зірвала розпочату інтенсифікацію господарства, дестабілізувала

економічне становище поміщицьких господарств, загострила зубожіння слабкого селянства, зумовила деградацію, а потім і руйнування сільського господарства. В умовах війни сформувалася цілий клубок суперечностей, складником якого були не лише конфлікти між поміщиками та селянами, а й претензії останніх до держави. Серед основних проблем сільського життя – найм робочої сили (посилення експлуатації жіночої праці), оренда землі, продовольчі труднощі тощо. Загостренню цих суперечностей сприяли й обставини воєнного часу, зокрема неоднозначна роль війська та біженців. Фронтовики (нерідко – дезертири) спровокували поміщицькі погроми на Правобережній Україні восени 1917 р., які стали початком другого етапу «аграрної революції» – відкритої війни селянства з поміщиками.

Список використаної літератури та джерел

1. Дубровский С. М. *Очерки русской революции* / С. М. Дубровский. – М. : Новая деревня, 1923. – Вып. 1. – 418 с.
2. Лященко П. И. *Экономические предпосылки 1917 года* / П. И. Лященко // *Аграрная революция : у 4-х т. / под ред. В. П. Милютин.* – М. : Изд-во Ком. академии, 1928. – Т. II. – С. 19–61.
3. Анфимов А. М. *Помещичье хозяйство России в годы первой мировой войны (до Февральской революции)* / А. М. Анфимов // *Исторические записки.* – М. : [б. и.], 1957. – Т. 60. – С. 124–175.
4. Погребинский А. П. *Сельское хозяйство и продовольственный вопрос в России в годы первой мировой войны* / А. П. Погребинский // *Исторические записки.* – М. : [б. и.], 1950. – Т. 31. – С. 37–60.
5. Реєнт О. *Загострення суперечностей в імперському суспільстві у роки Першої світової війни (липень 1914–лютий 1917 рр.)* / О. Реєнт, О. Сердюк // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* – Київ : Інститут історії України, 2004. – Вып. VII. – С. 5–47.
6. Реєнт О. П. *Сільське господарство України в роки Першої світової війни* / О. П. Реєнт // *Український селянин.* – Черкаси, 2004. – Вып. 8. – С. 194–205.
7. Реєнт О. П. *Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.)* / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2011. – 365 с.
8. Шапошнікова Н. О. *Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914–лютий 1917 рр.)* / Н. О. Шапошнікова. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2002. – 174 с.
9. Герасименко О. *Участь жінок у селянському русі на Лівобережній Україні (1900–1917 рр.)* / О. Герасименко // *Гуржіївські історичні читання.* – Черкаси, 2007. – С. 252–257.
10. Заброварний Б. Й. *Українське село в роки Першої світової війни* / Б. Й. Заброварний, О. Г. Михайлюк. – Луцьк : Надстир'я, 2002. – 148 с.
11. Лозовий В. С. *Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р.–квітень 1918 р.)* / В. С. Лозовий. – Кам'янець-Подільський : ПП «Мошак М. І.», 2008. – 480 с.
12. *Історія селянства Української РСР : у 2-х т.* – Київ : Наук. думка, 1967. – Т. 2. – 534 с.
13. Рубач М. А. *Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции* / М. А. Рубач. – Киев : Изд-во АН УССР, 1957. – 457 с.
14. Качинский В. *Социализация сельского хозяйства на Украине* / В. Качинский. – Киев : Борьба, 1919. – 30 с.
15. Чикаленко Є. *Щоденник (1907 – 1917) : у 2-х т.* / Є. Чикаленко. – Київ : Темпора, 2004. – Т. 1. – 428 с.

16. Теличук П. П. Економічні основи аграрної революції на Україні / П. П. Теличук. – Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1973. – 188 с.
17. Чернов В. Великая русская революция. Воспоминания председателя Уредительного собрания. 1905–1920 / В. Чернов. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2007. – 430 с.
18. Шевченко В. М. Земельний ринок України 60-х років XIX ст. – початку XX ст. : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня д-ра іст. наук : спец. 13.00.04 «Історія України» / В. М. Шевченко ; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2011. – 37 с.
19. Приймак О. М. Селянство Південної України: соціальна історія кінця XIX – початку XX століть / О. М. Приймак. – Запоріжжя : Запорізький національний ун-т, 2012. – 458 с.
20. Рубач М. А. Класове розширення селянства України по землі напередодні 1917 року / М. А. Рубач // Наукові записки Інституту історії і археології України. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1946. – Кн. 2. – С. 185–203.
21. Історія українського селянства: нариси в 2-х т. / відп. ред. В. А. Смолій. – Київ : Наук. думка, 2006. – Т. 1. – 632 с.
22. Качинский В. Крестьянское движение / В. Качинский // 1917 год в Харькове. Сборник статей и воспоминаний. – Харьков : Пролетарий, 1927. – С. 180–269.
23. Турченко Г. Ф. Південна Україна на зламі епох (1914–1922 рр.) / Г. Ф. Турченко. – Запоріжжя : Просвіта, 2005. – 324 с.
24. Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР / редкол. : А. А. Нестеренко и др. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – 554 с.
25. Дорохова А. П. Селянський рух на Україні в роки першої світової війни / А. П. Дорохова // Український історичний журнал. – 1978. – № 8. – С. 117–124.
26. Михайлюк О. Г. Більшовики України в боротьбі за селянство (1905–1917) / О. Г. Михайлюк. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1967. – 141 с.
27. Беркевич А. Б. Крестьянство и всеобщая мобилизация в июле 1914 г. / А. Б. Беркевич // Исторические записки. – М. : [б. и.], 1947. – Т. 23. – С. 3–43.
28. Царенко В. П. За землю, за владу трудящих / В. П. Царенко // Великий Жовтень на Київщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції. – Київ : Держ. вид-во політ. літ-ри УРСР, 1957. – С. 341–351.
29. 1917 год в деревне (воспоминания крестьян) / предисл. Я. Яковлева ; сост. И. В. Изрицкий. – М. : Изд-во политической литературы, 1967. – 288 с.
30. Андрієвський В. З минулого (1917-й рік на Полтавщині) / В. Андрієвський. – Нью-Йорк : Говерля, [б. в.]. – Т. 1. – Ч. 2. – 210 с.
31. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 165. – Оп. 1. – Спр. 19.
32. Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.) : збірник документів та матеріалів / упоряд. : К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. – Вінниця : О. Власюк, 2008. – 208 с.
33. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) : в 4-х ч. / Д. Дорошенко. – Мюнхен : Укр. видавництво, 1969. – 543 с.
5. Reent, O., & Serdyuk, O. (2004). Intensification of contradictions in imperial society during the years of the First World War (July 1914 – February 1917). *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. (Problems of the Ukrainian history of XIX – beginning of XX cent)*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, VII, 5-47. (in Ukr.)
6. Reent, O. P. (2004). Peasant economy of Ukraine during the years of the First World War. *Ukrainskyi Selianyn (Ukrainian peasants)*. Cherkassy, 8, 194-205. (in Ukr.)
7. Reent, O. P., & Serdyuk, O. V. (2011). Peasant economy of Ukraine and international commodity market (1861 – 1914). Kyiv: Institute of History of Ukraine of NASU. (in Ukr.)
8. Shaposhnikova, N. O. (2002). Food situation in Ukraine during the years of the First World War (July 1914 – February 1917). Kyiv: Institute of History of Ukraine of NASU. (in Ukr.)
9. Gerasimenko O. (2007). Women participation in the peasant movement in Left-Bank Ukraine (1900 – 1917). *Gurzhiivski istorichni chytannia (Hurzhivivsk historical readings)*. Cherkassy, 252-257. (in Ukr.)
10. Zbrovarniy, B. Y., & Mihaylyuk, O. G. (2002). Ukrainian village during the years of the First World War. *Lutsk: Nadstyr'ya*. (in Ukr.)
11. Lozovyi, V. S. (2008). The agrarian revolution in Naddniprianska Ukraine: Peasant's attitude to government during Tsentralna Rada (March 1917 – April 1918). *Kamenets-Podolskiy : Moshak M. I.* (in Ukr.)
12. Peasant's history of Ukrainian SSR (1967). Kyiv: Scientific opinion, 2. (in Ukr.)
13. Rubach, M. A. (1957). Essays on the history of revolutionary transformation of agricultural relations in Ukraine during the run of October revolution. Kyiv: Publish. H. AS USSR. (in Russ.)
14. Kachinskiy, V. (1919). Socialization of peasant economy in Ukraine. Kyiv: Fight. (in Russ.)
15. Chicalenko, E. (2004). Diary (1907 – 1917). Kyiv: Tempora, 1. (in Ukr.)
16. Telichuk, P. P. (1973). Economic foundation of peasant revolution in Ukraine. Kyiv: Kyiv University Press. (in Ukr.)
17. Chernov, V. (2007). Great Russian revolution. *Memoires of Constitutive meetings chairman. 1905 – 1920*. Moskva: Centrpoligraph. (in Russ.)
18. Shevchenko, V. M. (2011). Land market of Ukraine of 50s XIX cent. – beginning of XX cent. (Author's abstract of dissertation ... Doctor of History). Kyiv. (in Ukr.)
19. Priymak, O. M. (2012). The peasants of Southern Ukraine: social history of the end of XIX – beginning of XX centuries. Zaporizhia : Zaporizh. nat. Un-ty. (in Ukr.)
20. Rubach, M. A. (1946). Class stratification of Ukrainian peasants over the land on the eve of 1917. *Naukovi zapysky Instytutu istorii i arkheologii Ukrainy (Scientific notes of the Institute of history and archeology of Ukraine)*. Kyiv: Publ. H. AS USSR, 2, 185-203. (in Ukr.)
21. The history of the peasants of Ukraine: Sketchbook in 2 volumes (2006). In V. A. Smoliiy (Ed.). Kyiv: Scientific opinion, 1. (in Ukr.)
22. Kachinskiy, V. (1927). Peasant movement. 1917 in Kharkov. *Collection of articles and memoires*. Kharkov: Proletariy, 180-269. (in Russ.)
23. Turchenko, G. F. (2005). Southern Ukraine at the turn of ages (1914 – 1922). Zaporizhia : Education. (in Ukr.)
24. Essays on the development of the national economy of Ukrainian SSR (1954). In A. A. Nesterenko (Ed.). Moskva: Publ. H. AS USSR. (in Russ.)
25. Dorohova, A. P. (1978). Peasant movement in Ukraine during the years of the First World War. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal (Ukrainian historic magazine)*, 8, 117-124. (in Ukr.)
26. Mihaylyuk, O. G. (1967). The Bolsheviks of Ukraine in the contention for peasantry (1905 – 1917). Lvov: Lvov university publishing house. (in Ukr.)
27. Berkevich, A. B. (1947). Peasantry and full mobilization in July 1914. *Istoricheskie zapiski (Historical notes)*, 23, 3-43. (in Russ.)
28. Tsarenko, V. P. (1957). For the land, for the power workers. Great Oktober Revolution in Kiev. *Collection of memoires of*

References

1. Dubrovskiy, S. M. (1923). *Essays on the Russian revolution*. Moskva: New country, 1. (in Russ.)
2. Lyaschenko, P. I. (1928). *Economic rationales of 1917. Peasant revolution*. Moskva: Publisher of Com. Academy, II, 19-61. (in Russ.)
3. Anfimov, A. M. (1957). *Landowners economy of Russia during the years of the First World War (up to February revolution)*. *Istoricheskie zapiski (Historical notes)*, 60, 124-175. (in Russ.)
4. Pogrebinskiy, A. P. (1950). *Peasant economy and commodity question of Russia during the years of the First World War*. *Istoricheskie zapiski (Historical notes)*, 31, 37-60. (in Russ.)

- Great Oktober social Revolution participants. Kyiv: Nat. publ. h. polit. Lit. URSS, 341-351. (in Ukr.)*
29. 1917 year in the village (peasants memoirs) (1967). In I. V. Igritskiy (Ed.). Moskva: Publishing house of political literature. (in Russ.)
30. Andrievskiy, V. *From the past (1917 year in Poltava)*. New York: Hoverlia, Vol. 1. Part. 2. (in Ukr.)
31. Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. F. 165. Op. 1. D. 19. (in Russ.)
32. Eastern Podolie at a day of Tsentralna Rada and Hetmanate of P. Skoropadskiy (March 1917 – December 1918): collection of documents and materials (2008). In K. B. Zavalnuyk, T. V. Stetsuyk (Compil.). Vinnytsya : O. Vlasuyk. (in Ukr.)
33. Doroshenko, D. (1969). *My memoires about recent past (1914 – 1920)*. Munich : Ukrainian publishing house. (in Ukr.)

N. Kovalyova

THE INFLUENCE OF THE FIRST WORLD WAR ON THE REASONS FORMATION OF THE SECOND STAGE OF «AGRARIAN REVOLUTION» IN NADDNIPRIANSKA UKRAINE (1914 – 1917)

The present article is concerned with the problems of formation of «agrarian revolution» suppositions in Ukrainian provinces under the conditions of the First World War. The «agrarian revolution» is deemed to be a social conflict among peasants and landowners in 1902 – 1922. Traditional and new contradictions between these two social groups are analyzing here.

The research objective is clarifying the effect of the First World War on relations between peasants and landowners in the period from 1914 to 1917.

The method of the conflict analysis is used here for determination of causes of the «agrarian revolution» second stage in Naddniprianska Ukraine, which has begun in 1917.

The First World War has caused a general economic decline as landowners, as well as peasant economy. Positive consequences of the war for landowner's economy (new sources of profit, army prisoner's and refugee's labor service, etc.) made them independent from peasants. Positive consequences for peasant economy happened to be in some abatement of peasants rent conditions, unemployment settlement beyond agricultural workers, increase of income. However in the development of peasant economy were prevailing negative economic tendencies (inflation, food crisis, poverty).

It is specified, that to traditional contradictions between peasants and landowners (hiring of labor, lease of land) have been added new ones: discontent about military mobilization, exhaustible female labor, poverty, and "soldier" factor. Questions about hiring of labor and land lease were central to relations between peasants and landowners in 1917. Public social contestation between them has caused by landowner's contact soldier activity in autumn 1917.

Two compound problems were analyzing: the situation of peasants in Naddniprianska Ukraine and development of peasant movement during the First World War and their influence on activation of revolutionary occasions in autumn 1917 in the country. Scientific novelty pertains in the reconstruction of aggregate picture of ageing of social conflict supposition between

peasants and landowners against the background of the First World War.

The First World War has broken the started intensification of economy, has undermined economic situation of landowner's economy, has aggravated the poverty of weak peasants, and has stipulated degradation and further breakdown of peasant economy. Under the war conditions the whole tangle of contradictions was formed, the component part of which have been not only conflicts between landowners and peasants but also the complaints of the last to the government. Basic problems of peasant life were hiring of labors (the reinforcement of female labor exploitation), lease of land, food problems, etc. Circumstances of war time, in particular multiple valued roles of troops and refuges were promoted the aggravation of these contradictions. Front-line soldiers (frequently – military absentees) provoked landowners' bashing in Right-Bank Ukraine in autumn 1917, which have become the beginning of the second stage of «agrarian revolution» – open war of peasants with landowners.

Key words: The First World War, «agrarian revolution», landowners, peasants, lease, mobilization, front-line soldiers, bashing.

УДК 94(470+571) «19»:061.235

Г. Б. Ковальська

аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ВСЕРОСІЙСЬКИЙ ЗЕМСЬКИЙ СОЮЗ У ПЕРШІ МІСЯЦІ ПІСЛЯ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 Р.

У статті схарактеризовано громадську й політичну діяльність такої організації гуманітарного спрямування, як Всеросійський земський союз, у перші місяці після Лютневої революції. Описано підтримку та співпрацю земств із Тимчасовим урядом і його представниками.

Ключові слова: Лютнева революція, Тимчасовий уряд, Всеросійський земський союз, громадські організації.

Діяльність Всеросійського земського союзу (ВЗС) у цілому виявилася доволі ефективною, ставши важливим складником у розв'язанні найнагальніших гуманітарних проблем в умовах Першої світової війни на фронті та в тилу. У політичному плані виникла парадоксальна ситуація: забезпечення армії та власне існування самодержавства залежали від організації, більшість членів якої не були зацікавлені в збереженні монархічного режиму. Після ускладнень на фронті влітку 1915 р. Земський союз та його керівник князь Г. Є. Львов поступово перейшли від співпраці до відкритої конфронтації з урядом і, зрештою, стали однією із сил, яка сприяла падінню царського режиму та сформувала новий уряд.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано в наукових розвідках російських учених Г. В. Тихомирова [1] та О. Ф. Гордєєва [2]. Російський історик Г. О. Герасименко докладно схарактеризував діяльність Г. Є. Львова на чолі ВЗС, зосередившись на різноманітних аспектах перебування князя на чолі Тимчасового уряду [3]. У